

**UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA**

DIPLOMSKO DELO

**PRIVATIZACIJA V REPUBLIKI ČRNI GORI IN NEKATERIH
DRUGIH TRANZICIJSKIH DRŽAVAH**

Ljubljana, Junij 2003

MARKO FURLAN

IZJAVA

Študent **MARKO FURLAN** izjavljam, da sem avtor tega diplomskega dela, ki sem ga napisal pod mentorstvom **MAG. IGORJA LONČARKEGA** in dovolim objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

V Ljubljani, dne _____

Podpis: _____

KAZALO

1	UVOD.....	1
2	POJEM PRIVATIZACIJE.....	2
2.1	Konec socializma.....	2
2.2	Privatizacija kot ena ključnih reform tranzicije	3
2.3	Opredelitev privatizacije.....	6
2.4	Cilji privatizacije	8
2.5	Najpogostejši modeli privatizacije v tranzicijskih državah	8
2.5.1	Razdelitev kuponov	8
2.5.2	Odplačna privatizacija	10
2.5.3	Posamična (»case-by-case«) privatizacija	11
3	POGLAVITNE ZNAČILNOSTI PRIVATIZACIJE V SLOVENIJI, NA POLJSKEM IN NA ČEŠKEM	12
3.1	Slovenija	12
3.1.1	Osnovne značilnosti privatizacije.....	13
3.1.2	Kuponska privatizacija.....	15
3.1.3	Rezultati privatizacije.....	16
3.2	Poljska	17
3.2.1	Osnovne značilnosti privatizacije.....	18
3.2.2	Kuponska privatizacija.....	19
3.2.3	Rezultati privatizacije.....	21
3.3	Češka	21
3.3.1	Osnovne značilnosti privatizacije.....	23
3.3.2	Kuponska privatizacija.....	24
3.3.3	Rezultati privatizacije.....	26
4	PRIVATIZACIJA V REPUBLIKI ČRNI GORI	26
4.1	Potek privatizacije.....	28
4.1.1	Privatizacija do leta 1999.....	28
4.1.2	Privatizacija po letu 1999.....	30
4.2	Modeli privatizacije	32
4.2.1	Prodaja podjetij strateškim partnerjem	32
4.2.2	Privatizacija preko dražbe	33
4.2.3	Privatizacija preko stečaja	33
4.2.4	Množična kuponska privatizacija	34
4.3	Rezultati privatizacije	36
5	SKLEP.....	37
6	LITERATURA.....	38
7	VIRI	40

1 UVOD

Čas, v katerem živimo, je zaznamovan predvsem s spremembo ekonomskih sistemov v srednji in vzhodni Evropi. Največjo vlogo pri tem igra privatizacija, ki je ena najaktualnejših tem, prav tako pa tudi problem zadnje desetine dvajsetega stoletja. Značilna je tako za industrijsko razvite države zahodne Evrope, kot za države srednje in vzhodne Evrope. V razvitih tržnih ekonomijah je obsegala le določene sektorje gospodarstva, kjer se je država umikala iz lastništva podjetij. Za bivše socialistične države, kjer je bila vsa lastnina državna ali družbena, je privatizacija pomenila spremembo ekonomskega sistema iz centralnoplanskega oziroma tržnoplanskega v tržni sistem. Spremenila se je lastniška struktura podjetij in postavila se je ločnica med državno in zasebno lastnino.

Medtem ko je večina držav s procesom privatizacije že bolj ali manj zaključila, v nekaterih državah proces še ni končan ali pa še vedno traja. Ena izmed zadnjih držav v tranziciji je Srbija in Črna gora, kjer privatizacija še poteka. To državo so zadnje desetletje pretresale sankcije razvitih držav in vojne, ki so potekale na njihovem oz. sosednjem ozemlju. Sankcije in nizka stopnja rasti v domači ekonomiji sta pomembna dejavnika, ki jih upoštevamo pri privatizacijskem programu v Črni gori, ki sem ga izbral kot osnovo za primerjavo z drugimi vzhodnoevropskimi državami, kot so Slovenija, Češka in Poljska. Poljska in Češka sta med tranzicijskimi državami vodilni pri izvedbi privatizacije in sta služili kot primer za privatizacijo v drugih državah v prehodu. Za vse štiri države, ki jih bom primerjal, pa je značilna množična kuponska privatizacija, ki je tudi vodilna nit te diplomske naloge.

Namen diplomske naloge je analitično predstaviti potek privatizacije v omenjenih štirih državah ter predvsem z vidika Črne gore prikazati njihove skupne lastnosti.

Diplomsko delo je razdeljeno v tri sklope. V prvem delu sem opredelil proces privatizacije, razloge, cilje in metode privatizacije podjetij.

V drugem delu sem predstavil značilnosti privatizacije v Sloveniji, na Poljskem in na Češkem.

V zadnjem delu sem natančneje opredelil in predstavil potek privatizacije v Črni gori ter modele, ki so jih uporabljali.

V osnovi ima diplomsko delo značilnosti makroekonomske raziskave, obravnava proces privatizacije v izbranih državah. Raziskava je zaradi obravnave podatkov v zadnjih letih večji del statične narave. Pristop k pisanju je deskriptiven, saj je zasnovan kot opis teoretičnih značilnosti privatizacije v izbranih državah bivše socialistične Evrope. Pri nastajanju diplomskega dela sem upošteval tudi stališča, spoznanja, sklepe in izsledke drugih avtorjev, kar pomeni, da sta uporabljeni metoda kompilacije in komparativna metoda, ki vodita do posplošitev ter novih ugotovitev in sklepov na področju privatizacije.

2 POJEM PRIVATIZACIJE

2.1 *Konec socializma*

Socializem je kot ekonomsko-politični sistem vladal v srednji in vzhodni Evropi od konca druge svetovne vojne pa do konca 80. let.

Ekonomija je temeljila na centralnoplanskem sistemu, ki je imel mnoge pomanjkljivosti, kot so počasen tehnični napredek, slaba kakovost izdelkov in prevelik državni sektor. Polno zaposlitev in socialno zavarovanje je bilo mogoče vzpostaviti za ceno ekonomske zaostalosti in politične nesvobode. Države so si zaradi primanjkljajev v proračunu izposojale v tujini vse več mednarodnih kreditov, ki jih nikoli niso vrnile (Solimano, 1991, str. 18).

Monopolizacija državnega (družbenega) sektorja, odsotnost konkurence in privatnega sektorja, državna regulacija, premoč politike nad ekonomijo, siva ekonomija idr. opisujejo socializem. Take značilnosti sistema ne nudijo pogojev za normalno življenje, svobodno razmišljanje in delo, marveč uničujejo vse, kar je pozitivno, ustvarjalno in napredno v neki družbi.

Pri spremembi socializma kot gospodarskega sistema je bilo treba ustvariti pogoje za liberalizacijo, decentralizacijo, politično in ekonomsko svobodo, znanje in vse, kar pooseblja družbe razvitih gospodarstev. Za doseg novih ciljev pa je bilo treba izvršiti reforme na področju vzpostavljanja stabilne monetarne in fiskalne politike ter ustvariti pogoje za tržno konkurenco na podlagi deregulacije cen, popolne liberalizacije privatnega sektorja in demonopolizacije družbenega (državnega) sektorja. Uspeh reform je mogoč samo ob koreniti spremembi ekonomskega sistema in načina razmišljanja.

Zlom ekonomskega in političnega sistema v postsocialističnih državah je privedel do procesa tranzicije. Privatizacija predstavlja eno ključnih reform tranzicije in od te je odvisen bodoči ekonomski, socialni in politični razvoj teh dežel. Začetek procesa privatizacije, to je spremembe državne v zasebno lastnino, označuje pravi začetek sprememb v socialističnih gospodarstvih in zgodovinski poskus zapuščanja socializma.

Opustitev socializma in poskus prehoda v tržno usmerjeno gospodarstvo ni enostavno in lahko delo. Predstavlja velik korak pri spremembah v smeri privatizacije obstoječe državne lastnine.

2.2 Privatizacija kot ena ključnih reform tranzicije

Tranziciji kot procesu prehoda s planskega, centralnega modela na tržni sistem gospodarjenja je v ekonomski teoriji namenjen velik pomen. Jedro procesa tranzicije predstavlja privatizacija, ki skupaj z aktivnostmi na vseh področjih ekonomskega življenja – od opredelitve vloge države v ekonomskem življenju, vzpostavljanja novih ustanov, ki ustrezajo tržnemu sistemu, ustvarjanja konkurence, razvoja zasebnega sektorja in spodbujanja podjetništva do davčne reforme – zaokrožuje reformo planske ekonomije v smeri tržne ekonomije.

Tranzicija obsega niz aktivnosti in reform, ki jih lahko razdelimo v dva sklopa. V prvi fazi tranzicije morajo nekdanje socialistične države najprej stabilizirati gospodarstvo, izpeljati zunanjo in notranjo liberalizacijo, vzpostaviti neke osnovne mehanizme za uveljavljanje trdih proračunskih omejitev in začeti s privatizacijo. V drugi fazi procesa tranzicije gre predvsem za strukturne oziroma institucionalne reforme, ki predstavljajo precej bolj dolgoročno nalogo in za katere je značilno prestrukturiranje podjetniškega, finančnega in infrastrukturnega sektorja. Privatizacija ni sama sebi namen, je le način za postopno vzpostavitev konkurenčnega gospodarstva in gospodarskih subjektov.

Privatizacija je zelo kompleksen proces, ki omogoča prehod na uspešnejšo tržno ekonomijo, kar je tudi cilj ekonomskih reform v postsocialističnih državah. Najpomembnejši kriteriji poslovanja podjetij v socialističnih gospodarstvih so bili usmerjeni k povečanju produkcijskih faktorjev in produktivnosti, medtem ko so bili dobičkonosnost, učinkovitost, produktivnost in konkurenčnost, ki so glavni pokazatelji poslovanja podjetij v razvitih gospodarstvih, v drugem planu. Zaradi tega je bilo treba na poti v tržno ekonomijo spremeniti ciljne funkcije socialističnih podjetij, da bi bil prehod iz enega v drug sistem čim bolj učinkovit.

Proces privatizacije se v gospodarstvih v tranziciji po bistvu in vsebini razlikuje od procesa privatizacije v tržnih ekonomijah. Privatizacija v tržnih gospodarstvih pomeni spremembo lastništva delnic iz državne v zasebno posest in tudi spremembo javnih podjetij v zasebna, medtem ko gre v tranzicijskih državah predvsem za spremembo okolja poslovanja, to je sprememba celotnega sistema poslovanja pri novo nastalih pogojih (Lajovič, 1998, str. 37).

Privatizacija je torej ena ključnih tranzicijskih reform, pri čemer gre za prenos državne oziroma družbene lastnine v zasebno lastnino s pomočjo različnih, tudi nekomercialnih metod privatizacije (Jones, 1992, str. 34). Namen privatizacije je zmanjšanje državnega sektorja v gospodarstvu, glavni ekonomski cilj privatizacije pa je izboljšati njegovo konkurenčnost. Posamezne države imajo lahko različne in celo nasprotujoče si cilje privatizacije, zato je razumljivo, da različni cilji zahtevajo tudi različne koncepte in tehnike privatizacije. Vseeno ostajajo glavni cilji privatizacije pri državah v tranziciji načeloma bolj ali manj enaki. Ti cilji so: povečati konkurenčnost in produktivnost podjetij, napolniti državni proračun, zmanjšati dolgove podjetij, zmanjšati tveganje, doseči pošteno oziroma pravično distribucijo lastništva in poštene oziroma pravične cene podjetij (Žnidaršič Kranjc, 1994, str. 10).

Pred začetkom procesa privatizacije se vedno zastavi vprašanje, kdo nadzira in kdo začne proces. V teoriji se pojavljata dva pristopa, ki različno obravnavata to problematiko (Lajovič, 1998, str. 39-40):

- privatizacija »od zgoraj navzdol«, ki pomeni, da država kontrolira in začenja ves proces privatizacije z maksimalnim sodelovanjem z ministrstvi (na prvem mestu z ministrstvom, pristojnim za privatizacijo) in ostalimi državnimi subjekti (agencije, skladi ...). Države, v katerih je veljal ta pristop, so Rusija, Poljska, Belorusija in Ukrajina;
- privatizacija »od spodaj navzgor«, ki pomeni, da podjetja sama izvršijo proces privatizacije in kontrole le-te. Države, v katerih je veljal ta pristop, so Slovenija, Češka in Slovaška.

Jozef M. Van Brabant je postavil pet glavnih razlogov in smernic za izvedbo privatizacije (Van Brabant, 1998, str. 215):

- ekonomski dejavniki: prestrukturiranje lastništva prisili lastnike v aktivnejše sodelovanje v delniški kulturi in portfeljskem poslovanju, kar je najpomembnejše predvsem v zgodnjih fazah privatizacije;
- politični dejavniki: svobodno poslovanje zahteva zasebno lastništvo in želi državno vlogo v ekonomiji kar se da omejiti. Demokracija brez zasebne lastnine po mnenju Van Brabanta ni mogoča;

- boj proti sindikalnim privilegijem: le z zmanjšanjem ali vsaj resnim omejevanjem privilegijev sindikatov je mogoče preoblikovanje odnosa do dela in oblikovanje zdrave tržne konkurence ter hkrati zavarovanje delavcev pred izkoriščanjem;
- okrepitev socialnih vezi: družba mora znati obdržati zdrave odnose in prizadetim prikazati priložnosti, ki se jim odpirajo ob prestrukturiranju lastništva;
- postavitev smernic za razdelitev premoženja: privatizacija mora pravično razdeliti državno premoženje in uvesti instrumente, s katerimi bodo lahko ekonomski agenti razpršili in povečali premoženje portfeljskemu gospodarstvu.

Ključna odločitev, ki jo mora v okviru privatizacije sprejeti vlada, je izbira metode, s katero bo prenesla lastništvo na zasebni sektor. Na odločitev vplivajo različni ekonomski dejavniki, kot so (Jones, 1992, str.93):

- lastništvo podjetja v preteklosti,
- finančno stanje in konkurenčnost podjetja,
- ideološki pogledi vlade na trg in regulacijo,
- pretekla, sedanja in bodoča struktura regulacije v državi,
- potreba po izplačilu pomembnih interesnih skupin v privatizaciji,
- kredibilnost vlade pri zavezi, da bo po privatizaciji spoštovala pravice investitorjev,
- pogoji na trgu kapitala in institucionalno okolje, ki omogoča upravljanje podjetij,
- poučenost potencialnih investitorjev,
- pripravljenost vlade, da podjetje proda tujim investitorjem.

Vlade srednje- in vzhodnoevropskih držav so bile pri sprejemanju procesa privatizacije pred pomembno odločitvijo o hitrosti privatizacije, ki je odvisna od tega, ali je treba podjetje najprej prestrukturirati in ga nato privatizirati ali pa ga takoj privatizirati. Iz tega izhajata dve obliki reforme podjetij: počasna in hitra privatizacija.

Pristaši počasne privatizacije trdijo, da morajo biti podjetja, preden so prodana in privatizirana, tudi sanirana. Podjetje namreč dobi po sanaciji bolj racionalno in objektivno tržno vrednost, delavci in menedžerji se začnejo zavedati novih ekonomskih pravil in posledic, ki jih prinese novo lastništvo. V nasprotju z načeli počasne privatizacije zagovorniki hitre privatizacije trdijo, da je popolna in hitra sprememba lastništva nujna za povečanje učinkovitosti. Naslednji argument je politični. Reforma mora biti dovolj hitra in radikalna, da politični sloji in kapitalisti ne morejo stopiti skupaj in si pod realno ceno prilastiti družbene lastnine. Hitra privatizacija naj bi tudi znižala državne prihodke od preteklega družbenega lastništva. Toda država naj bi razliko kupnine dobila s pobiranjem davkov od

kapitalskih dobičkov kasneje prestrukturiranih podjetij. Medtem ko v počasni privatizaciji država poskrbi za prestrukturiranje podjetja in ga šele nato proda po tako imenovani realni ceni, se v hitri privatizaciji podjetja zelo hitro prodajo, s predpostavko, da bo imela država pri hitri odprodaji podjetja manj odgovornosti, manjkajoči dohodek pa bo pridobila z davki in drugimi dajatvami (Gelb, Gray, 1991, str. 71).

2.3 Opredelitev privatizacije

Proces privatizacije v državah v tranziciji ni proces v klasičnem pomenu te besede. Ne gre samo za individualizacijo lastnine s prenosom lastnine iz javnega v zasebni sektor. Gre v prvi fazi za olastninjenje premoženja, ki mu v preteklosti ni bil priznan lastninski status. Poglavitni proces je torej nominacija lastnine, vzpostavljanje lastništva nad premoženjem, ki se imenuje družbena lastnina. To premoženje se ali privatizira, to je preide v roke zasebnikov, ali podržavi, to je preide v roke države. Dejansko gre za lastninsko reformo držav, za vzpostavljanje klasičnih lastninskopravnih razmerij. Ribnikar (1998, str. 60–62) meni, da je izraz privatizacija napačen, in govori o lastninskem preoblikovanju podjetij, kjer pomeni odprava državne lastnine podjetij odpravo razmer, ko nobena pravna ali fizična oseba nima terjatev do podjetij v višini tistega dela pasiv, ko ne gre za dolgove bank in drugih upnikov, oziroma odpravo razmer, ko ni nihče lastnik nedolžniškega kapitala podjetij.

Privatizacija v državah s tržnim gospodarstvom se razlikuje od privatizacije držav s centralnoplanskim sistemom, saj gre pri teh za delno prodajo javnih podjetij zasebnim fizičnim ali pravnim osebam. Največkrat se kot modeli privatizacije v razvitih tržnih gospodarstvih navajajo naslednji modeli (Stojanović, 1992, str. 21):

- prodaja javnega podjetja enemu kupcu,
- prodaja tako imenovanim institucionalnim investitorjem,
- direktna prodaja zaposlenim,
- prodaja preko borznih posrednikov,
- razdelitev kuponov,
- povečanje kapitala, rezerviranega za zasebni sektor,
- izdaja konvertibilnih obveznic (ki se lahko zamenjajo za delnice),
- spojitev javnih in zasebnih podjetij,
- kombinacija navedenih modelov.

Na izbiro ustreznega modela privatizacije vpliva mnogo dejavnikov (Lojpur, Dragašević, Janković, 1999, str. 54):

- velikost podjetja, ki se privatizira,
- stanje na tržišču, na katerem posluje podjetje,
- vpliv domače zakonodaje in kontrola nad vodenjem privatizacije,
- ocena možnosti za povečanje sposobnosti podjetja z njegovo privatizacijo,
- razvitost domačega trga kapitala idr.

Metode privatizacije, ki jih uporabljajo razvite države, so uporabne tudi v tranzicijskih. Pri izbiri privatizacije v socialističnih državah je bilo že na začetku jasno, da bo treba popraviti nekatere nelogičnosti socializma, ki so nastale zaradi odsotnosti načela tržne ekonomije. Zaradi tega je bilo treba opraviti prilagoditve, ki se nanašajo na uveljavitev številnih zahtev in načel, kot so:

- pravičnost,
- sposobnost,
- hitrost,
- pomanjkanje domačega kapitala,
- »predhodno delo« zaposlenih, ki so zahtevali popuste in razne prednosti,
- pritok sredstev državi,
- vrnitev lastnine in odškodovanje bivših lastnikov ...

Programi privatizacije zajemajo veliko število metod in različic. Če upoštevamo prej našteje metode, je mogoče privatizacijo velikih državnih in družbenih podjetij izvršiti z eno ali kombinacijo naslednjih metod (Lojpur, Dragašević, Janković, 1999, str. 55):

- javna ponudba delnic,
- prodaja delnic zasebnim kupcem ali skupinam kupcev,
- brezplačna razdelitev delnic zaposlenim,
- brezplačna razdelitev delnic oz. kuponov državljanom,
- brezplačna razdelitev delnic drugim ustanovam,
- povrnitev škode bivšim lastnikom (restitucija¹),
- menedžerski odkup in druge oblike privatizacije.

V tranzicijskih državah so najpogosteje nastale naslednje različice privatizacij (različica vključuje več metod):

- razdelitev kuponov,
- odplačna privatizacija in
- posamična (»case-by-case«) privatizacija.

¹ Restitucija pomeni v mednarodnem pravu (po)vrnitev, povračilo zaplenjene lastnine.

Navedene različice so v literaturi največkrat prisotne, prva kot češka – metoda razdelitve kuponov, in druga kot madžarska metoda – tržna privatizacija, medtem ko je tretja različica kombinacija prvih dveh (Lojpur in drugi, 1999, str. 55).

2.4 Cilji privatizacije

Najpomembnejši cilji privatizacije, ki jih navajata J. Vickers in G. Yarrow, so (1988, str. 157):

- zmanjšanje zadolženosti javnega sektorja: s privatizacijo se zmanjšuje obveznost države in posledično zadolženost javnega sektorja. Privatizirana podjetja pridobivajo vire za financiranje investicij na odprtem trgu kapitala in ne več iz državnega proračuna. Proces privatizacije vpliva na zmanjšanje dolgov podjetij in države s prodajo podjetij potencialnim investitorjem;
- povečanje učinkovitosti: konkurenčno okolje vpliva na povečano alokacijsko učinkovitost podjetij. Konkurenca znotraj panoge prisili podjetja k učinkovitejši izrabi virov in večji racionalizaciji poslovanja;
- zmanjšana vloga države: po privatizaciji se spremeni lastniška struktura podjetij. Država se umakne iz upravljavskih organov in prevzame vlogo regulatornega organa v reguliranih javnostoritvenih sektorjih. Menedžerji pridobijo večjo svobodo pri odločanju, večjo motiviranost za čim uspešnejše poslovanje in s tem večjo odgovornost;
- razpršitev lastništva: z različnimi metodami prodaje državnega premoženja lahko vplivamo na število delničarjev;
- vzpodbujanje lastništva pri zaposlenih: s povečanjem števila delničarjev med zaposlenimi naj se bi povečala motiviranost zaposlenih. Ti postanejo lastniki, kar posledično privede do učinkovitejšega poslovanje podjetij;
- zagotavljanje politične prednosti: neuspešno poslovanje državnih podjetij povečuje pritisk na vlado. Politične stranke na oblasti si lahko z uspešno izvedeno privatizacijo povečajo politično moč.

2.5 Najpogostejši modeli privatizacije v tranzicijskih državah

2.5.1 Razdelitev kuponov

Največji problem v tranzicijskih državah je bil premajhen obseg privarčevanega denarja državljanov, kar je upočasnilo celoten proces privatizacije. Ocene so na Poljskem pokazale naslednje: če bi bili državljani Poljske pripravljeni, da 20–30 %

svojih prihrankov potrošijo za nakup delnic, bi to letno pomenilo 2,4 do 3,6 % celotnega lastništva podjetij, namenjenih za privatizacijo, kar pomeni, da bi proces privatizacije pod temi pogoji trajal najmanj 30 let. Na Češkem je bilo število vseh zasebnih prihrankov ocenjeno na 10 % knjigovodske vrednosti državnega kapitala, kar je tudi zelo nizek odstotek (Lojpur, Dragašević, Janković, 1999, str. 56).

Opredelitev za različico razdelitve pomeni, da vsak član družbe (določeno po predpisanih kriterijih) dobi enako vrednost kupona, ki je zamenljiv za delnice v nekem podjetju (direktno ali preko skladov), s čimer vsak posameznik pridobi določeno udeležbo v narodnem bogastvu.

Prednosti metode privatizacije na osnovi razdelitve kuponov so naslednje (Lojpur, Dragašević, Janković, 1999, str. 56):

- glavni del državne lastnine se spremeni v zasebno lastništvo;
- večina državljanov postane malih delničarjev;
- kratek rok izvedbe postopka;
- ta metoda ne dopušča korupcije idr.

Slabosti metode privatizacije na osnovi razdelitve kuponov so naslednje:

- ni prilivov sredstev v državni proračun,
- metoda ni zanimiva za tuje investitorje,
- ne omogoča priliva kapitala že tako deficitarnim podjetjem,
- ne pripomore k razvoju vodenja in menedžmenta,
- ne spodbuja razvoja podjetniškega duha in sposobnosti,
- ne spodbuja tehničnega razvoja,
- omogoča državni nadzor nad postopkom privatizacije podjetja idr.

Prav zaradi dolgega postopka prodaje delnic preko tržnih metod se je večina tranzicijskih držav opredelila za razdelitev kuponov, brezplačno ali v simboličnem znesku.

Nekatera protislovja v prednostih tega modela lahko strnemo v tri skupine (Lojpur, Dragašević, Janković, 1999, str. 56-57):

- *Prvič*, trditev, da bo brezplačna razdelitev kuponov preprečila oblikovanje trga z delnicami, kar po dosedanjih izkušnjah ni sprejemljivo. Ta trditev se je pojavila proti trditvi, da kuponi skrbijo za pošteno razdelitev narodnega bogastva in izničijo problem majhnega domačega varčevanja, kar je tudi osnovni motiv za izbiro tega modela.
- *Drugič*, trditev, da brezplačna razdelitev bogastva ne pripomore državi, da bi zmanjšala problem dolgov. Čeprav je ta trditev poudarjena kot glavna, je treba

povedati, da se v prihodnosti lahko pričakuje določen priliv sredstev, in sicer kot posledica obdavčevanja prihodkov in raznih privatizacijskih aktivnosti.

- *Tretjič*, množična privatizacija postavlja vprašanje kontrole menedžmenta s strani lastnikov delnic, pri veliki razpršitvi kapitala delničarjev. Ta problem se rešuje s pomočjo posrednikov (finančnih skladov), ki prevzamejo funkcijo zbiranja certifikatov.

Treba je poudariti, da nekateri avtorji razlikujejo med modeli množične privatizacije na osnovi finančnih posrednikov, ki jih organizira in kontrolira država, kot je bilo to v primeru Poljske, in modelom množične privatizacije, ki se je izvedla na Češkem in na Slovaškem.

2.5.2 Odplačna privatizacija

O odplačni privatizaciji govorimo, kadar je celoten ali večji del državne lastnine predan v zasebno lastništvo s prodajo na trgu. To je tudi najpomembnejša prednost te metode, hkrati pa je tudi njena slabost.

Najpomembnejše prednosti tega modela (Lojpur, Dragašević, Janković, 1999, str. 57–58) so:

- državna lastnina preide v zasebno posest,
- razvije se lahko nov, popoln model korporacijskega upravljanja, ki je prilagojen tržnim zahtevam,
- model je zanimiv za tuje vlagatelje,
- pripomore k uravnoteženju plačilne bilance države,
- poveča priliv sredstev v proračun,
- s privatizacijo se preneha državni nadzor nad podjetjem idr.

Slabosti modela se kažejo, ker:

- nima podpore oziroma ne omogoča nastajanja lokalnega (domačega) lastništva;
- ne daje dovolj podpore razvoju trga kapitala, kar je dodatna ovira pri krepitvi lokalnega srednjega razreda;
- tuji investitorji so avtomatsko v prednosti, kar je posledica njihovih večjih finančnih virov in ugodnosti pri najemanju kreditov;
- ne uveljavlja tržne zaščite domačega gospodarstva pred tujimi prevzemi;
- ne more se izvesti tako hitro kot kuponska privatizacija.

Izbira med različnimi metodami privatizacije oziroma kombinacijami le-teh ne vpliva samo na izbiro, marveč tudi na možnost doseganja različnih ciljev. Najpomembnejši zahtevi sta uspešnost in pravičnost privatizacije.

Izkušnje gospodarstev v tranziciji kažejo na to, da je imel pri procesu privatizacije prednost pred izključno metodo tako imenovani kombinirani pristop (»multi track«), pri čemer so se kombinacije osnovnih metod razlikovale od države do države.

Prav zaradi tega se bom v naslednjem poglavju osredotočil na skupek metod pod imenom »case-by-case« (posamična) metoda, ki je ena od možnosti v kombiniranem pristopu.

2.5.3 Posamična (»case-by-case«) privatizacija

Posamična privatizacija pomeni, da so se podjetja prodajala postopno, eno za drugo. Tu gre za panožno privatizacijo, pri čemer se pripravi načrt za vsako podjetje v panogi posebej. Metoda je uspešna v primeru prodaje podjetij za gotovino in tudi pri javni prodaji podjetij.

Najpomembnejše prednosti te metode (Lojpur, Dragašević, Janković, 1999, str. 58–59) so:

- priliv sredstev v proračun,
- nadzor ekspertov za privatizacijo v posamezni panogi,
- pravičnost pri izbiri novega lastnika,
- kontrola menedžmenta s strani delničarjev,
- večja dostopnost in možnost priliva kapitala, znanja idr.

Slabosti modela sta:

- ne obstaja možnost vključevanja širokega sloja prebivalcev,
- proces privatizacije se odvija počasi.

3 POGLAVITNE ZNAČILNOSTI PRIVATIZACIJE V SLOVENIJI, NA POLJSKEM IN NA ČEŠKEM

3.1 Slovenija

Čeprav se Slovenija uvršča med najbolj gospodarsko razvite države bivšega socialističnega sveta in odlikuje s hitro spremembo iz planskega v tržno gospodarstvo, je postalo očitno, da se transformacija ne more doseči čez noč.

Osnovni cilji Slovenije kot nekdanje socialistične države (Jaklin, 1994, str. 265) so bili:

- demokratizacija političnega sistema,
- sprememba lastniške struktura, ki bo dopustila prenovo podjetništva,
- nadaljnji razvoj trga in njegovih institucij,
- liberalizacija ekonomskega sodelovanja s tujino in
- razvoj finančnega sektorja.

Glavna poteza pri slovenskem prestrukturiranju iz socialističnega v kapitalistični tržni sistem je bila odcepitev od pravnega in ekonomskega sistema bivše Jugoslavije.

Druga skupina težav na prehodu, s katerimi se je morala soočiti Slovenija (Jaklin, 1994, str. 265), je vključevala:

- potrebo po mirni razdružitvi z bivšo Jugoslavijo in po mednarodnem priznanju,
- prehod iz regionalne ekonomije v samostojno,
- nujno prestrukturiranje domače industrije za izvoz – zaradi izgube velikega jugoslovanskega tržišča.

Izguba jugoslovanskega tržišča je pomenila propad podjetij, brezposelnost, upad proizvodnje in inflacijo.

Po razglasitvi samostojnosti je bil slovenski ekonomski program primarno osredotočen na gospodarsko in monetarno suverenost ter na makroekonomsko stabilizacijo države. Namen osnovne zakonodaje je bil zasnovati zasebni in konkurenčni trg, ki sta osnova za boljše ekonomske rezultate (Jaklin, 1994, str. 265).

3.1.1 Osnovne značilnosti privatizacije

Slovenija je, tako kot ostale države nekdanje Jugoslavije, svojevrsten fenomen procesa privatizacije zaradi specifičnega pravnega instituta družbene lastnine, zaradi katerega je proces privatizacije, v primerjavi z državami vzhodne Evrope, še nekoliko kompleksnejši proces.

Proces privatizacije pri nas ni proces v klasičnem pomenu te besede. Ne gre samo za individualizacijo lastnine s prenosom lastnine iz javnega v zasebni sektor. Gre v prvi fazi za olastninjenje družbene lastnine, ki ji v preteklosti ni bil priznan lastninski status, za prenos v državno ali zasebno lastnino. Poglavitni proces je torej nominacija lastnine, vzpostavljanje lastništva nad premoženjem, imenovanim družbena lastnina. To premoženje se ali privatizira, to je prehaja v roke zasebnikov, ali se poddržavlja, to je prehaja v roke države. Dejansko gre torej za lastninsko reformo države, za vzpostavljanje klasičnih lastninskopravnih razmerij (Žnidaršič Kranjc, 1994, str. 20–21).

Privatizacija družbene lastnine se je v Sloveniji odvijala v dveh fazah. V prvi fazi sta bila še v okviru jugoslovanske zakonodaje leta 1990 sprejeta zakon o podjetjih in zakon o prometu in razpolaganju z družbenim kapitalom. Veljavnost jugoslovanske zakonodaje je bila v Sloveniji preklicana jeseni 1991 z ustavnim zakonom (Štiblar, 1993, str. 127–128). V drugo fazo je začel prehajati novembra 1992, s sprejetjem novega zakona o privatizaciji, ki pa junija 1993 doživi še korenite vsebinske spremembe, potrebne za dejansko privatizacijo.

Leta 1990 sta bili ustanovljeni slovenski instituciji za privatizacijo, Agencija Republike Slovenije za prestrukturiranje in privatizacijo, s kontrolnimi in nadzornimi funkcijami, ter Sklad Republike Slovenije za razvoj, ki je imel nalogo prodajalca in prejemnika prihodkov od prodaje. Preko teh institucij so se 1992. leta odvijale vse transakcije, vezane na privatizacijo. Šlo je predvsem za reorganizacijo obstoječih družbenih podjetij (ustanavljanje holdingov ipd.) in delnih privatizacij (prodaja deležev in celotnih podjetij). O direktnih prodajah so podjetje odločala sama, vendar z odobritvijo Agencije Republike Slovenije za prestrukturiranje in privatizacijo. V primeru prodaje delnic obstoječega družbenega premoženja je Sklad Republike Slovenije za razvoj podpisal pogodbo s kupcem v imenu države (Bival, Dimovski, 1999, str. 223). Prednost je bila dana kupcu z 51 % in več udeležbe v lastništvu, in sicer z namenom, da bi on sam upravljal s podjetjem.

Interni odkup s strani menedžerjev in zaposlenih je bil glavna metoda privatizacije v Sloveniji. Zaposleni v podjetju (vodstvo in delavci) so bili zelo zainteresirani za

odkup podjetja, vendar pa je nastajal problem, ker niso imeli dovolj sredstev za interni odkup le-tega. Ta oblika je bila največkrat uporabljena v majhnih in srednjih podjetjih.

Izbor modela privatizacije je bil glavna tema parlamentarnih razprav v letih 1991 in 1992. Po dolgih razpravah so v parlamentu novembra 1992 leta izglasovali Zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij (1992, 1993).

Združena sta bila koncepta odplačne privatizacije (Mencingerjev predlog zakona) in razdelitve (Sachs-Umkov model). Dejansko bi lahko govorili o treh konceptih (Pečenko, 1993, str. 46):

- konceptu ustavitve rasti poslovnih skladov družbenih podjetij, privatizacija pa naj bi temeljila predvsem na dodajanju novega svežega zasebnega kapitala;
- privatizacija naj bo odplačna, postopna, decentralizirana in kontrolirana;
- privatizacija naj bo povezana z razdelitvijo, ki bi potekala prek vključevanja institucionalnih lastnikov v proces privatizacije, predvsem pa naj bo hitra in naj bo utemeljena v zakonu.

Družbena podjetja so v okviru svojega modela privatizacije uporabljala več zakonskih modelov (Rems, 1999, str. 74–75):

- Vsako podjetje mora prenesti 40 % svojih delnic ali proporcionalni delež prihodka, ustvarjenega z javno prodajo svojih delnic, institucionalnim lastnikom – skladom, in sicer: 20 % dobi Sklad za razvoj z namenom nadaljnje razdelitve tega kapitala pooblaščenim investicijskim družbam, 10 % družbenega kapitala se prenese na Odškodninski sklad za pokrivanje finančnih potreb v denacionalizacijskih postopkih in 10 % dobi Sklad pokojninskega in invalidskega zavarovanja.
- 20 % družbenega kapitala je namenjenega brezplačni notranji razdelitvi delnic v zameno za lastniške certifikate, ki jih Republika Slovenija izda vsem svojim državljanom. Ta razdelitev se je nanašala samo na tiste državljane, ki so dobili lastniške certifikate v vrednosti od 100.000 do 400.000 SIT, odvisno od starosti. Če so se v podjetju odločili za neko drugo obliko privatizacije, ki je bila v nasprotju z notranjim odkupom, so lahko zaposleni certifikate vložili v druga podjetja. Ta metoda je bila maksimalno izkoriščena v skoraj vsakem podjetju.
- 40 % družbenega kapitala je bilo namenjenega odplačni privatizaciji z zakonsko določenimi načini oziroma njihovo kombinacijo: notranjim odkupom delnic, javnim razpisom z zbiranjem ponudb, javno prodajo delnic in posebno metodo prodaje vseh sredstev podjetja; ta metoda je omogočila zaposlenim in bivšim zaposlenim nakup 40 % deleža podjetja na 5-letni odloženi rok

odplačila. Delnice so lahko odkupili po 50 % nižji ceni. Tako kupljene delnice se niso mogle unovčiti še dve leti po privatizaciji podjetja.

- Podjetje je lahko prodalo del delnic ali pa vse svoje delnice. To je lahko izvedlo na tri načine:
 - z javnim razpisom,
 - z javno dražbo,
 - z zamenjavo za lastniške certifikate ali za gotovino.

Javna prodaja delnic je bila mamljiva za velika podjetja, posebej če so se pojavili tuji investitorji, ko je bil Sklad za razvoj prodajalec delnic, ki je podpisoval pogodbe in pobiral prihodke od prodaje.

- Prodajo celotnega premoženja podjetja preko likvidacije je opaziti samo v posameznih primerih. Družbeni kapital se prenese na Sklad za razvoj, ki prevzame vse obveznosti podjetja.
- Podjetje lahko predvidi dokapitalizacijo le v primeru, če se izda za 30 % več delnic, kolikor znaša vrednost osnovnega kapitala, in če ta sredstva namenjena za nove investicije ali za zmanjšanje dolga podjetja.
- Ko se uporabijo vse obstoječe metode privatizacije, se lahko uporabi rezervna metoda. Preostale delnice se prenesejo na Sklad za razvoj, ki lahko delnice proda na javni prodaji ali na dražbah za investicijske privatizacijske sklade.

3.1.2 Kuponska privatizacija

Uporaba standardnih modelov privatizacije je pokazala, da se privatizacija odvija počasi in s stalnimi političnimi težavami. Prav tako tudi prodaja podjetij ni potekala po pričakovanjih, saj je bil interes tujih investitorjev zelo majhen. Vse to je pripeljalo do realizacije programa množične kuponske (vavčerske oz. certifikatske) privatizacije. Leta 1993 so dobili vsi slovenski državljani lastniške certifikate v vrednosti od 100.000 do 400.000 SIT na osebo, odvisno od starosti osebe. Izdanih je bilo 2.000.900 certifikatov, katerih skupna vrednost je znašala 563.571.750.000 slovenskih tolarjev (9,3 milijarde nemških mark), kar je predstavljalo 40 % družbenega premoženja na dan 31. decembra 1992. leta (Jaklin, 1994, str. 273). Leta 1994 je bilo izkoriščenih že več kot polovica izdanih certifikatov, kar je pomenilo, da je bila večina slovenskih državljanov vključena v proces privatizacije.

Lastniški certifikati so se izdajali v nominalni vrednosti (Zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij 1992, 1993):

- v višini 200.000 SIT brezposelnim osebam;
- v višini 250.000 SIT osebam, ki so imele do 10 let delovne dobe na dan sprejetja zakona;

- v višini 300.000 SIT osebam, ki so imele od 10 do 20 let delovne dobe na dan sprejetja zakona,
- v višini 400.000 SIT osebam, ki so imele nad 30 let delovne dobe na dan sprejetja zakona.

Lastnik certifikatov jih je lahko uporabil za:

- nakup delnic ali deleža podjetja, v katerem je bil zaposlen, v okviru interne razdelitve delnic,
- nakup delnic pooblaščenih investicijskih skladov,
- nakup delnic podjetja, ki se je preoblikovalo z javno prodajo delnic,
- odkup delnic ali drugega premoženja Republike Slovenije in podjetij v njenem lastništvu, ko se le-ta ponudijo v odkup z lastniškim certifikatom.

Lastniški certifikati so se lahko uporabili za direkten nakup delnic podjetij, ki so se lastnina, ali pa so se vložili v investicijske sklade. Najuspešnejše v zbiranju certifikatov so bile družbe za upravljanje. Leta 1993 je 23 družb za upravljanje upravljalo s 40 privatizacijskimi skladi. Rezultat programa množične kuponske privatizacije je bil koncentracija certifikatov v nekaj družbah za upravljanje, ustanovljenih predvsem s strani bank in zavarovalnic. Investicijski skladi, s katerimi so upravljale štiri največje družbe za upravljanje, so zbrali 56 % vseh izdanih certifikatov (Simoneti, 1999, str. 76–77).

Investicijski skladi niso bili sponzorirani s strani države, ampak so nastajali na osnovi medsebojne konkurence na trgu. Zaradi slabe informiranosti o poslovanju podjetij, predvidenih za privatizacijo, in slabega znanja o vrednosti investicije, je veliko število državljanov prepustilo certifikate investicijskim skladom, ki so lahko kasneje zamenjevali certifikate podjetij in se tako aktivno udeleževali pri nadaljnjem razvoju.

3.1.3 Rezultati privatizacije

Konec leta 1995 je 90 % od približno 2600 podjetij pripravilo in odobrilo privatizacijski program. Ostalih 10 % so predstavljala podjetja, ki zaradi različnih razlogov niso mogla pripraviti programa. Danes je že večina podjetij preoblikovanih v delniške družbe, ki so v zasebni lasti, razen velikih državnih podjetij, kot so Telekom, Elektrogospodarstvo in druga, ki so tudi delniške družbe, vendar v državni lasti.

Prenos na sklade, interna razdelitev in notranji odkup so metode, ki so bile uporabljene v 90 % primerov, kar je razumljivo glede na precejšnje ugodnosti, ki

jih je ponujal zakon. Na drugem mestu med metodami je javna prodaja delnic. Tretje najpogostejša metoda pa je prenos družbene lastnine na Sklad za razvoj. (Peklaj, 1994, str. 2.)

Rezultat celotne privatizacije se ocenjuje kot dober. Pokazalo se je, da privatizacija ne bi uspela, če bi podjetja prodajali za gotovino in če ne bi bilo interesa zaposlenih. Zanimanje tujih investitorjev je bilo majhno zaradi načina privatizacije.

Za nadaljnji razvoj slovenskega gospodarstva sta najpomembnejša makroekonomska stabilnost in razvoj finančnega trga.

3.2 Poljska

Od začetka 80. let je bila Poljska država, kjer so poskušali izpeljati različne ekonomske reforme, vendar pa je vse ostalo pri poskusih. Kljub vsem prizadevanjem je bila Poljska daleč od tržne ekonomije. Obremenjena z velikim zunanjim dolgom, ki je na začetku 1992 leta znašal 42 milijarde USD, z majhno menjavo s tujino, z upočasnjeno rastjo gospodarstva, rastočo inflacijo in pomanjkanjem osnovnega blaga je bilo poljsko gospodarstvo pred popolnim razsulom. V taki situaciji, ki je bila nevzdržna, je prva nekomunistična vlada sprejela plan za sistematično prenovo poljskega gospodarstva, tako imenovani »Balcerowiczev plan²«. To je bil v srednji in vzhodni Evropi prvi primer, ko je vlada neke države nastopila z doslednim in radikalnim programom ekonomske stabilizacije in liberalizacije. Ta program so izdelali v sodelovanju z Mednarodnim denarnim skladom (IMF) in tujimi eksperti s tega področja. Po svoji vsebini je bil ta program v bistvu »šok terapija«. Snovalci so seveda vedeli, da je treba za uspeh ekonomskih reform izpeljati v poljski ekonomiji hitre in odločne poteze, pri čemer je treba računati tudi na žrtve in posledice v obliki padca življenjskega standarda in poslabšanja življenjskih pogojev za večino prebivalcev.

Z razglasitvijo »Balcerowiczevega plana« je bilo predvideno, da bo privatizacija igrala eno glavnih vlog pri izvajanju ekonomskih reform, z namenom rušenja centralističnega sistema. Vendar je že na začetku prišlo do zakasnitve privatizacije, tako da v zvezi s tem planom ni bilo narejenega ničesar vse do druge polovice 1990. leta. Glavni razlog za zakasnitev je bila burna politična razprava o najprimernejši obliki privatizacije (Jedrzejczak, Sterniczuk, 1992, str. 45).

² Dr. L. Balcerowicz – takratni premier Poljske.

Preden so na Poljskem začeli s privatizacijo, sta bila temeljna sektorja lastništva državni in zasebni. Zasebni sektor je prevladoval v kmetijstvu; v lasti je imel 85 % obdelovalne zemlje in je pridelal 80 % vseh kmetijskih proizvodov. Na vseh ostalih področjih pa so prevladovala državna podjetja, ki so leta 1988 zajemala okrog 82 % vseh produkcijskih sredstev.

3.2.1 Osnovne značilnosti privatizacije

Julija 1990. leta je bil sprejet zakon o privatizaciji, s katerim je bila predvidena izdelava študije, ki naj bi pojasnila vrednost kapitala ter potrebno organizacijsko in tehnično podporo. Na podlagi tega zakona je bilo ustanovljeno ministrstvo za privatizacijo – kot osrednja institucija, ki pospešuje, nadzoruje in usmerja proces privatizacije (Jones, 1992, str. 111).

Z zakonom je bilo predvideno, da lahko tuji investitor kupi nad 10 % nekega podjetja samo z dovoljenjem države in da imajo lahko zaposleni v podjetju pravico do odkupa 20 % delnic s 50 % popustom.

V zakonu o privatizaciji so bili predvideni trije modeli (Lewandowski, 1994, str. 193–196):

- Prvi model je komercialna privatizacija, namenjena velikim podjetjem, ki so spremenjena v korporacije. Le-ta so izdajala delnice na celotno vrednost podjetja, ki je v celoti ostalo v lastništvu države. Komercialna privatizacija se je začela na pobudo podjetja. Država kot edini delničar, tj. ministrstvo za privatizacijo, je prevzelo privatizacijo podjetja s prodajo že obstoječih delnic, ki jih je prodajalo direktno, z javnim razpisom in z odkupom s strani menedžerjev. Do oktobra 1993. leta je bilo privatiziranih 92 podjetij s klasično prodajo, kjer je bilo ogromno stroškov »consultinga« in stroškov prodaje (25 % celotnega prihodka).
- Drugi model je privatizacija s predhodno likvidacijo, namenjena majhnim in srednjim podjetjem. Obstoječe podjetje se likvidira, njegova sredstva pa preidejo na novega lastnika. To poteka na tri načine:
 - s prodajo sredstev podjetja,
 - s prenosom sredstev v novo podjetje,
 - z izposojjo sredstev podjetja za določen čas in ob primerni odškodnini.
- Do konca 1993. leta je bilo na ta način privatiziranih 860 podjetij.
- Tretja metoda privatizacije je privatizacija preko bankrota, ko je država prodajala lastnino podjetja v celoti ali po delih. Po tej metodi je bilo privatiziranih 1013 podjetij, ki niso imela nikakršne perspektive.

Do začetka 1994. leta je bilo privatiziranih približno 2400 podjetij. Prav tako je bil ponujen alternativni načrt privatizacije preko prestrukturiranja; zajel je podjetja, ki so se znašla v procesu organizacijskih in drugih sprememb.

3.2.2 Kuponska privatizacija

Zaradi pomanjkanja domačega kapitala, zadržanosti tujih investitorjev (zaradi makroekonomske nestabilnosti v državi ni bilo finančnega trga itd.) so dali vsi modeli poljske privatizacije skromne rezultate. Zaradi tega je poljska vlada junija 1991. leta predložila program množične kuponske privatizacije, ki je začel veljati komaj 1993. leta.

To je bil zelo specifičen model, katerega cilj je bil:

- pospešiti proces privatizacije kot nujnega predpogoja za izvedbo globljih tržnih reform;
- omogočiti vsem polnoletnim državljanom sodelovanje v privatizacijskem procesu;
- ustvariti in razviti trg kapitala kot predpogoj za spodbujanje domačih in tujih investitorjev, da bi vlagali svoj kapital v Poljsko.

Potek priprav na množično kuponsko privatizacijo, ki ga je izvajalo ministrstvo za privatizacijo (Jedrzejczak, 1991, str. 1–10):

- Za množično kuponsko privatizacijo je ministrstvo za privatizacijo izbralo 600 srednjih in velikih podjetij.
- Zatem je ustanovilo 15 nacionalnih investicijskih skladov.
- Nadzor nad skladi so, v imenu države, opravljali nadzorni odbori, v katerih so bili poljski državljani.
- Vsak sklad je prevzel vodilno vlogo v upravljanju 30 podjetij, ki so se privatizirala.
- Vsi skladi so bili po zakonu obvezni izbrati za vodjo investicijskega menedžerja, ki se je po pogodbi obvezal, da bo povečal kapital investicijskega sklada in razpršil njegovo premoženje v naslednjih 10 letih.
- Vsak investicijski sklad je dobil 33 % delnic v 30 podjetjih, ki jih je upravljal, vsi ostali skupaj pa so dobili 27 % delnic (ostali skladi).
- Izmed ostalih 40 % delnic transformiranih podjetij je ostalo 30 % v rokah države, 10 % pa se je razdelilo med delavce podjetja, ki je bilo v procesu privatizacije.
- Šele potem so lahko imetniki delniških certifikatov le-te pri skladih zamenjali za delnice in z njimi trgovali.

Lastništvo investicijskih skladov je bilo preneseno na polnoletne državljane Poljske eno leto po njihovem oblikovanju. Tako je vsak državljan prejel po eno delnico od vsakega ustanovljenega investicijskega sklada, medtem ko so imeli polnoletni državljani pravico kupiti lastniški certifikat v znesku, ki ni presegal 10 % povprečne mesečne plače.

Poljaki so v množični kuponski privatizaciji videli predvsem naslednje prednosti (Jones, 1992, str. 120):

- hitrejšo privatizacijo,
- možnost sodelovanja širokega kroga prebivalstva,
- vključitev tujih upravljavskih podjetij v upravljanje skladov, kar bi pomenilo pritek novega znanja,
- nižje stroški privatizacije,
- pridobitev podpore in zanimanja ljudi.

Prav tako je treba poudariti, da je država zadržala veliko število delnic, da bi lahko:

- vplivala na upravljanje investicijskega sklada, če se ne bi dobro izkazal;
- ustvarila dodatne prihodke od dividend ali prodaje delnic;
- prodala svoj delež novemu lastniku, ki bi bil podjetniško usmerjen.

Eno leto po ustanovitvi skladov so lahko poljski državljani zamenjali svoje lastniške certifikate v delnice enega od nacionalnih skladov ali pa so z njim takoj trgovali, saj so se certifikati glasili na prinosnika.

Borzni posredniki niso dobili izključne pravice do trgovanja s certifikati. Vsak individualni lastnik certifikata je z njim lahko trgoval na varšavski borzi ali zunaj nje.

Trgovanje preko borze je imelo več prednosti:

- večjo stopnjo varnosti,
- pravičnejšo ceno in
- enostavnost trgovanja.

Poleg tega borza ni imela monopola nad trgovanjem, saj je bilo mogoče na enak način trgovati tudi zunaj nje.

Država je z izdajo certifikatov določila tudi enoletni rok, v katerem so jih morali vsi lastniki zamenjati za delnice investicijskih skladov. Vendar so bili certifikati zamenjani za delnice investicijskih skladov šele, ko so bile njihove delnice uvedene na varšavsko borzo. Od 100 % delnic investicijskih skladov so jih lahko

85 % zamenjali za certifikate, medtem ko je 15 % delnic investicijskih skladov država zadržala za nadomestilo upravljavskih družb s pravico do dividend in prihodkov od prodaje delnic iz svojega portfelja (Lewandowski, Szysko, 1999, str. 46–47).

Poljski model kuponske privatizacije je bil narejen z namenom, da zagotovi maksimalno enakopravnost vseh državljanov in se izogne večji izgubi državljanov, ki bi bila rezultat neposrednih investicij v državna podjetja.

Osnovne značilnosti poljske kuponske privatizacije so:

- Kuponski model je le eden od modelov privatizacije, ki so se izvajali na Poljskem.
- Selekcija podjetij se je izvrševala od zgoraj navzdol in v sodelovanju s tujimi eksperti za privatizacijo. Poleg tega je bil ta program počasneje realiziran kot na Češkem in Rusiji.
- Program kuponske privatizacije je direktno vplival na nastanek trga kapitala.
- Zaradi preprečevanja monopola so bile sprejete omejitve pri ustanavljanju in strukturi kapitala skladov.
- Finančni posredniki upravljajo s skladi.
- Finančni posredniki imajo tudi vlogo razpršitve tveganja za poljske državljane in zmanjšanja potencialne izgube.

3.2.3 Rezultati privatizacije

Ocene rezultatov privatizacije na Poljskem so nasprotujoče. Minimalni rezultati, ki so bili ustvarjeni z modelom prodaje, so se izredno izboljšali z vključevanjem procesa množične kuponske privatizacije, ki je pospešila proces in intenzivirala ustvarjanje regulative, kar je pomenilo močan napredek pri tržnih reformah celotne ekonomije. Kuponska privatizacija se je na Poljskem odvijala zelo počasi in pod vplivom države, ki se je trudila, da bi se vsem pričakovanim oviram umaknila oziroma bi jih zmanjšala. Poleg vseh težav, ki so spremljale proces privatizacije, so bili vzpostavljeni vsi predpogoji, ki lahko pripomorejo k racionalizaciji uporabe obstoječega kapitala in privabijo na Poljsko nov kapital.

3.3 Češka

Češkoslovaška je bila na začetku dvajsetega stoletja med najrazvitejšimi državami tega sveta, vendar so pod drugi svetovni vojni centralnoplanski sistem ter

ekonomsko in politično sodelovanje s Sovjetsko zvezo pripeljali Češkoslovaško do ekonomskega nazadovanja.

Začetek procesa transformacije v tržno ekonomijo je češkoslovaško gospodarstvo pričakalo v dosti boljših pogojih kot ostale države srednje in vzhodne Evrope. Razlogi za to so bili višja stopnja ekonomske razvitosti in boljša ekonomska struktura (vendar ne taka kot pred drugo svetovno vojno). Zunanji dolg države je bil relativno majhen in ni bilo velikega primanjkljaja v plačilni bilanci s tujino. Notranja ekonomska stabilnost je bila zaradi nizke inflacije v veliki meri zadovoljiva, davčna politika je bila točno določena, najvažnejše pa je, da ni bilo pomanjkanja hrane in osnovnih življenjskih dobrin.

Neposredno po padcu komunističnega sistema na Češkoslovaškem je postalo jasno, da prihaja pri ekonomskih svetovalcih Vaclava Havla do nesoglasij o vsebini in hitrosti ekonomskih reform. Formirali sta se dve skupini strokovnjakov. Prvo je vodil Valter Komarek, predsednik Socialnodemokratske stranke Češkoslovaške, ki je menil, da je treba začeti s postopno reformo, v kateri bi imela glavno vlogo država, ki bi s svojimi sposobnostmi omogočila za državljane čim manj boleč prehod v tržno gospodarstvo. Drugo skupino je vodil Vaclav Klaus, zvezni minister za finance, ki je zagovarjal hitro ekonomsko reformo, ki bi omogočila vzpostavitev tržišča ter vključitev Češkoslovaške v svetovne ekonomske tokove.

Septembra 1990. leta so federalna in obe republiški vladi sprejele plan Vaclava Klause. Ključni elementi načrta so bili:

- liberalizacija cen,
- privatizacija in
- strukturne spremembe.

Med vzhodnoevropskimi državami je bila Češkoslovaška država z največjim deležem produkcijskih sredstev v državni lasti, 97 % vseh sredstev. Zasebni sektor zunaj kmetijstva je k celotnemu produktu prispeval manj kot 0,5 % in je zaposloval manj kot 3 % delovne sile.

1. januarja 1993 je bil dan »žametne« ločitve Češkoslovaške. To je bilo rojstvo dveh neodvisnih držav: Republike Češke in Slovaške republike. Delitev v dve neodvisni državi in delitev na dve neodvisni gospodarstvi je bila sprejeta z velikim strahom. Vendar ločitev ni prinesla niti povzročila nobenega občutnejšega ekonomskega problema. Leto 1993 je bilo leto ekonomske stabilnosti in večanja zaupanja tujih investitorjev (Češka, 1994, str. 69).

3.3.1 Osnovne značilnosti privatizacije

Glavni cilji privatizacije na Češkem so bili (Češka, 1993, str. 91):

- hitrost,
- obsežne spremembe v vsej industriji in v vseh sektorjih,
- doseči podporo državljanov,
- ustvariti čisto in trdno strukturo v lastninskih pravicah,
- rušenje monopola,
- ustvariti trg, ki se bo sam preživiljal,
- prodajna cena podjetij, ki se privatizirajo, ni zelo pomembna,
- ustvarjanje zdravega podjetništva.

Celotni privatizacijski proces, ki se je začel leta 1990, je zajemal različne programe (Klaus, 1994, str. 17):

- vrnitev državne lastnine mestnim občinam,
- vrnitev državne lastnine dejanskim lastnikom,
- preoblikovanje zadrug »sovjetskega tipa« v lastniške zadruge,
- privatizacijo majhnih podjetij z javno dražbo,
- privatizacijo srednjih in velikih podjetij z neposredno prodajo, združitvijo, tenderji itd.,
- kuponsko privatizacijo.

Namen ni bil samo povečanje gospodarske učinkovitosti in zmanjšanje subvencij, ki so močno bremenile proračun, ampak predvsem globalna sprememba družbeno-ekonomskega sistema.

Pravno podlago za privatizacijo državnih podjetij predstavljata predvsem dva zakona. Prvi je zakon o mali privatizaciji, ki je bil sprejet oktobra 1990, drugi pa je zakon o privatizaciji velikih podjetij, sprejet februarja 1991 (Češka, 1993, str. 91).

Proces privatizacije se je začel s tako imenovano malo privatizacijo, ki je zajemalo predvsem trgovino, gostinstvo, majhne proizvodne obrate in storitveno dejavnost.

Proces male privatizacije je zajemal dve privatizacijski tehniki:

- restitucijo oziroma povrnitev lastnine prvotnim lastnikom in
- javno prodajo.

Na začetku je proces male privatizacije naletel na številne težave zaradi obveze o vračanju lastnine prvotnim lastnikom, kar je v precejšnji meri upočasnilo proces na

eni strani in spodbudilo razvoj privatne lastnine na drugi strani. Vračanje premoženja se je poleg male privatizacije nanašala tudi na veliko privatizacijo.

Velika privatizacija je zajemala velika državna podjetja, ki so delovala v industriji, gradbeništvu, kmetijstvu, transportu, bančništvu, telekomunikacijah, zdravstvu, kulturi in izobraževanju. V okviru take privatizacije so podjetja razdelili v štiri kategorije:

- podjetja, ki bodo privatizirana v prvem privatizacijskem valu;
- podjetja, ki bodo privatizirana v drugem privatizacijskem valu;
- podjetja, ki bodo izvzeta iz privatizacije za obdobje petih let, in
- podjetja, namenjena likvidaciji.

Cilj liberalne politične skupine (Havel, Klaus) je bil preusmeriti Češkoslovaško v zahodnoevropski družbeno-ekonomski model po najhitrejši in najučinkovitejši poti. Sprejeli so koncept hitre privatizacije, ki je podjetjem in ostalim zainteresiranim stranem dopuščal, da sami predlagajo programe in metode privatizacije, ministrstvo za privatizacijo pa je odločalo, kateri model je najboljši za njihovo gospodarstvo.

3.3.2 Kuponska privatizacija

Poleg klasičnih tehnik privatizacije, ki so temeljile na prodaji podjetij, za katera je investitor pokazal interes, je bil večji del podjetij namenjen kuponski privatizaciji.

Koncept množične privatizacije preko kuponov je dobil prednost pred ostalimi modeli, saj je omogočil, da se je privatizacija odvijala hitro in je bila vsestranska. V množično privatizacijo je bilo v dveh valovih privatizacije zajetih okoli 3.600 podjetij.

Vsa podjetja, ki so bila predvidena za privatizacijo, so prešla pod trenutno lastništvo državnega privatizacijskega sklada, ki je odločal o nadaljnjem poteku privatizacije.

V prvem valu je bilo od 2.744 srednjih in velikih podjetij privatiziranih 1.490 podjetij. Vsak polnoletni državljan je dobil mogočnost nakupa kuponskih knjižic, ki so jih kupili na pošti, registrirali pa so jih na posebej določenih mestih, ki so se nahajala v četrtih. S temi knjižicami se ni dalo trgovati. Knjižica je stala 35 kron (1,2 USD), registracija pa 1000 kron (33 USD, kar je bila takrat povprečna tedenska plača). V prvem valu je 8,5 milijonov čeških in slovaških državljanov s plačilom po 1000 čeških kron za knjižico dobilo 11.000 investicijskih točk.

Najmanjša vrednost je bila 100 točk. To pomeni, da se je posameznik lahko odločil za največ 10 različnih investicij. Nominalna vrednost certifikatov je bila 90.000 čeških kron, v prvem valu 55.000 in v drugem 35.000 kron. Zamenjava investicijskih točk v delnice se je odvijala po zapletenem postopku, ki je prilagajal ceno delnic toliko časa, dokler se nista ponudba in povpraševanje izenačila (Triska, 1992, str. 1–2).

Lastniki niso vedeli, ali naj certifikate vložijo preko dražbe v neko podjetje ali naj jih vložijo v katerega od 434 registriranih investicijskih skladov. Večji del državljanov je kupil delnice investicijskih skladov, ki so, z zbranimi 72 % izdanih certifikatov, kupovali velike pakete delnic podjetij na dražbah.

Deset največjih skladov, od katerih je bilo sedem ustanovljenih s strani domačih bank in dva od domačih podjetij, je pridobilo 40 % certifikatov. Na Češkem so skladi nastajali spontano, brez intervencije države. Po drugi strani pa je država omejila delež enega sklada v podjetju na 20 %.

Podjetja so bila privatizirana preko centraliziranega procesa delnic, ki se je odvijal vsakih šest mesecev. Na začetku so se delnice vseh podjetij pojavile na trgu po nerealnih fiksnih cenah. Lastniki certifikatov so povpraševali po določeni količini delnic; če povpraševanje ni pokrilo ponudbe v prvem krogu, so za naslednjega ceno delnice znižali. Če je povpraševanje prekašalo ponudbo, so kupci dobili proporcionalno manj delnic in dražba je bila zaključena. Lahko se je tudi zgodilo, da je povpraševanje preseгло ponudbo za 20 %; v tem primeru je bila dražba razveljavljena (Kotrba, Kočenda, Hanousek, 1999, str. 18–20.).

Kuponska privatizacija na Češkem je bila velika šola za državljane, ki so postali mali delničarji, saj so lahko spoznali, kako je biti delničar, kako potekajo transakcije, kdaj se izplačujejo dividende, in še mnogo koristnih informacij, ki so potrebne v tržni ekonomiji.

Prvi val kuponske privatizacije je bil zaključen po petih krogih. V pričakovanju dobrega zaslужka je 90 % ljudi uporabilo svoje certifikate. Konec leta 1992 so zaključili prvi val privatizacije. Okoli 1500 podjetij je bilo privatiziranih s kuponi. Tuji investitorji niso množično sodelovali v prvem valu.

Ker je prišlo januarja 1993 do razdelitve Češke in Slovaške na dve samostojni državi, se je drugi val privatizacije nadaljeval samo na Češkem. V to fazo je bilo vključenih okoli 900 podjetij, 6,2 milijona Čehov pa je kupilo certifikate. Skladi so imeli v tej fazi najpomembnejšo vlogo, saj so pobrali od državljanov 64 % certifikatov. Drugi val je bil zaključen novembra 1994.

V Pragi je bila aprila 1993 po 50 letih znova odprta praška borza. Poslovanje na njej je potekalo le preko pooblaščenih borznih posrednikov, ki so takrat trgovali v največji meri za sklade. Ocenjuje se, da je bilo leta 1994 približno 80 % transakcij opravljenih zunaj borze (Rejnuš, Schmied, 1999, str. 98–99).

Osnovne značilnosti kuponske privatizacije na Češkem:

- Poudarek je bil na hitrosti in državljani so se hitro znašli v vlogi investitorjev.
- Vrednost premoženja je bila ocenjena po knjigovodski vrednosti.
- Pri kuponski privatizaciji podjetij je bilo opaziti zakon ponudbe in povpraševanja.
- Prišlo je do konkurence domačih in tujih investitorjev.
- Ugodnosti za notranji odkup podjetja ni bilo.
- Prenova podjetja je prepuščena novim lastnikom.
- Podjetjem, ki so bila pred stečajem, ni bilo posvečene pozornosti.
- Kuponska privatizacija je prispevala k razvoju trga kapitala.

3.3.3 Rezultati privatizacije

Rezultate celotnega procesa privatizacije lahko ocenimo kot uspešne. Monetarna stabilnost, konvertibilnost češke krone, priliv tujih investicij, nizka stopnja brezposelnosti itd. pomenijo, da je bil proces opravljen hitro, uspešno in socialno pravično. Velika razpršitev delnic je zmanjšala vlogo investicijskih skladov, ki so postali glavni lastniki privatiziranega gospodarstva. Njihov interes ni bil preoblikovanje podjetja, ampak maksimiranje lastnega dobička. Delni uspeh privatizacije se vidi že v tem, ker je privatiziranih 70–80 % podjetij iz različnih panog. Delež države je zmanjšan, priliv kapitala v ključne panoge govori o dinamiki postprivatizacijskega prestrukturiranja. Rast indeksa praške borze pomeni stabilizacijo gospodarstva, aktivnosti zunaj nje pa govore o intenzivnem procesu lastninskega in upravljalvskega prestrukturiranja.

4 PRIVATIZACIJA V REPUBLIKI ČRNI GORI

Z razpadom SFR Jugoslavije sta pod imenom Jugoslavija ostali le Srbija in Črna gora. Izguba bivšega trga je pomenila za gospodarstvo Črne gore veliko katastrofo. Industrija je začela propadati in privatizacijski program, ki je bil sprejet leta 1989, je bil ustavljen. Maja leta 1992 pa so Združeni narodi uvedli sankcije proti Jugoslaviji, kar je povzročilo največjo ekonomsko in finančno krizo po drugi

svetovni vojni. Dve tretjini črnogorskega prebivalstva je živel pod mejo revščine. Finančne izgube, ki so jih prinesle sankcije, naj bi znašale okoli 6,39 milijarde USD. Industrijska proizvodnja je bila nižja od 50 %, registriranih brezposelnih je bilo 30 % (Gligorov, 1999, str. 239). V tem obdobju so imeli drugo najvišjo hiperinflacijo v človeški zgodovini, ki je bila v januarju leta 1994 trimilijonska. Ekonomska stabilizacija in izboljšanje celotnega stanja v Jugoslaviji, ki se je začelo leta 1994, je rešilo Črno goro pred ekonomskim in finančnim polomom. Inflacija je bila znižana na nekaj odstotkov, sorazmerna stabilnost dinarja se je obdržala in naraščanje brezposelnosti se je ustavilo.

Iz vsega tega je jasno razvidno, da je bil prehod črnogorskega gospodarstva v tržno ekonomijo obdan z velikimi težavami. Vlada Črne gore je sprejela nekaj ukrepov, ki naj bi privabili potencialne investitorje iz tujine in tudi domače. Med temi projekti, ki naj bi prispevali k razvitosti Črne gore sta:

- Črna gora ekološka država in
- Črna gora kot prosta ekonomsko-trgovinska cona.

Ti projekti naj bi črnogorskemu gospodarstvu pomagali k ekonomskemu razvoju in pospešili prehod gospodarstva s privabljanjem tujih investitorjev.

Vse napore je zavirala Srbija na čelu s Slobodanom Miloševićem. Zato se je začela Črna gora s predsednikom Milom Đukanovićem počasi distancirati od politike in režima Slobodana Miloševića. V tem času so se začele tudi spletke med glavnima strankama (v eni je bil član Milo Đukanović, v drugi pa Momir Bulatović), kar ni pripomoglo k razvoju.

V zadnjem času se Srbija in Črna gora razvijata vsaka posebej, saj sta sedaj tako rekoč dve samostojni ekonomiji. Črna gora je, z uvedbo svoje monetarne politike, sprejela za plačilno sredstvo nemško marko (danes EUR); s tem naj bi omejila inflacijo in se počasi oddaljila od srbske ekonomije. Po 1. 1. 2001 velja za plačilno sredstvo evro. Izrazili so željo po odcepitvi od Srbije in začeli s pripravami na samostojno državo, vendar mednarodna skupnost do danes ni dopustila realizacije te odločitve. Črna gora je ukinila vizume za vse tuje države, da bi pripomogla k izboljšanju gospodarstva s turizmom, za katerega ima odlične pogoje.

4.1 Potek privatizacije

4.1.1 Privatizacija do leta 1999

Proces privatizacije v Črni gori se je, tako kot v ostalih republikah bivše Jugoslavije, začel s sprejetjem zakona o družbenem kapitalu v drugi polovici 1989. leta. Vendar se v Črni gori, takrat edini jugoslovanski republiki, kjer so na parlamentarnih volitvah zmagali komunisti, ta zakon, ki je temeljil na notranji privatizaciji, ni začel izvajati zaradi političnih in ideoloških nasprotovanj.

Zakonodaja je bila na republiški ravni vzpostavljena leta 1992, s sprejetjem zakona o lastninskem in upravljavskem preoblikovanju. Osnovni namen tega zakona je bila obveza:

- podjetij, da se korporatizirajo, to je, da postanejo kapitalske družbe;
- ocenitve vrednosti kapitala in da dotedanji nelastniški kapital dobi lastnika.

Podjetja, ki so bila v družbeni lasti, so dobili (Vukotić, 2001, str. 3):

- delavci (10 % zastonj in 30 % pod ugodnimi pogoji),
- Sklad za razvoj Republike Črne gore,
- Sklad za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Republike Črne gore,
- Zavod za zaposlovanje Republike Črne gore.

Te tri državne organizacije so nastale s ciljem spremembe družbene lastnine v Republiki Črni gori v kapitalsko. Lastniki kapitala v črnogorskih podjetjih so bili delavci in država.

Nato je bil julija 1996. leta sprejet novi zakon o privatizaciji, in sicer na ravni Republike Črne gore, saj je ustava Zvezne Republike Jugoslavije iz leta 1992 postavila privatizacijo v integracijo republik članic zvezne države. Ta zakon je predvideval privatizacijo državnega kapitala v skladih in javnih podjetjih.

Eden od predvidenih modelov privatizacije po tem zakonu je bila kuponska privatizacija, ki naj bi povrnila škodo državljanom, ki v prejšnji privatizaciji niso dobili brezplačnih oziroma pod ugodnimi pogoji prodanih delnic. S tem zakonom, je bilo predvideno, da dobijo privatizacijske kupone:

- zaposleni v javnem sektorju, šolstvu, zdravstvu, znanstvenih ustanovah, športu, kulturi ter zaposleni v drugih državnih ustanovah in organih;
- zaposleni v gospodarstvu in zunaj gospodarstva, ki so imeli manj kot tri leta delovnih izkušenj, ter

- brezposelni, ki so čakali na delo najmanj tri leta.

Ta model kuponske privatizacije je zelo zapleten, saj delavci niso mogli svobodno vložiti kupona v katero koli podjetje, ampak samo v lastno. Poleg tega je bil poudarek na efektivnem povpraševanju. Skladi so bili obvezani ponuditi svoje delnice na kapitalskem trgu, državljani pa so jih lahko kupovali z državnimi obveznicami in s starim deviznim varčevanjem.

Decembra 1996. leta je Vlada Republike Črne gore sprejela dve dopolnilni zakonski odredbi: odredbo o registru delničarjev in odredbo o privatizacijskih kuponih. Poleg tega je v letu 1999 sprejela še cel niz zakonskih dopolnil, ki so bila pomembna za privatizacijo.

V tem obdobju je vlada vzpostavila stik s tujimi eksperti v privatizacijskem procesu. Prvo leta 1996 s »Know How Fund« in nato še leta 1998 z »US AID« in »Barents Group«.

Pri modelu privatizacije, ki je bil sprejet do leta 1999, je bilo opaziti mnogo napak in ovir. Vendar je nesporno dejstvo, da je prav ta koncept privatizacije pripomogel k razvoju politične zavesti, da je privatizacija neizogiben predpogoj ekonomskega in družbenega napredka. Socialistična ideja družbene lastnine je bila izničena. Model privatizacije, ki je bil sprejet do 1999. leta, je bil za tujce neznanka. Bilo je treba sprejeti nov model, ki bi privabil tuje investitorje. Ključne pomanjkljivosti modela, sprejetega do 1999. leta (Vukotić, 2001, str. 16–17) so bile:

- Transparentnost procesa privatizacije je bila še posebej v delu prodaje kontrolnega paketa in idealnega deleža podjetja problem zaradi nejasne procedure, favoriziranja obstoječega vodstva podjetja, nespoštovanja pravil, kršitve dogovorjenih rokov plačil, premalo relevantnih informacij o poslovanju podjetij ... Vse to so morali rešiti tudi s pomočjo mednarodnih svetovalcev, da bi povečali transparentnost procesa.
- Interna privatizacija kot prevladujoči cilj privatizacije ni učinkovito reševala tistega, čemur je bila namenjena, to je upravljanja s podjetjem. Novi upravni odbori niso mogli reševati nastalih in starih problemov v podjetju, saj so se vodje podjetij obnašali kot lastniki. Menedžerji so tako rekoč izbirali člane upravnega odbora. To je povzročalo, ob že tako velikih problemih v gospodarstvu, inflacijo in brezposelnost ter napeto politično situacijo, slabe poslovne rezultate privatiziranih podjetij, ki so bila v slabšem stanju kot pred privatizacijo.

- Zaščite lastninske pravice praktično ni bilo: delavci so, nenavajeni na novi sistem, stalno stavkali. Celotni lastniki, ki so popolno odkupili lastništvo, niso mogli vstopiti v podjetje.
- Model privatizacije je bil zamišljen na večanju učinkovitega povpraševanja po delnicah, vendar je bila situacija obratna. Domačega kapitala, ki je bil favoriziran, praktično ni bilo.
- Institucionalni in zakonski okvir privatizacije je bil nezadosten za vse načrtovane aktivnosti, kar se je v praksi tudi pokazalo.
- Tuji investitorji so se izogibali Črne gore tako zaradi politične in varnostne situacije kot tudi zaradi nespretno izpeljane privatizacije.

Do leta 1999 se je preoblikovalo 347 podjetij, kar prikazuje preglednica (Vukotić, 2001, str. 27).

Tabela 1: Odstotek in vrednost preoblikovanih podjetij po letih

Leto	Odstotek preoblikovanih podjetij	Ocenjena vrednost preoblikovanih podjetij (DEM)
do vključno 1994	5,19	584.031.439,91
1995	35,45	1.836.497.011,45
1996	18,86	1.426.441.187,00
1997	14,70	1.067.217.151,19
1998	11,82	390.275,49
1999	14,98	34.253.530,00
SKUPAJ	100,00	5.152.830.495,47

Vir: Svet za privatizacijo Črne gore, 2000.

4.1.2 Privatizacija po letu 1999

S ciljem pospeševanja hitrosti in preglednosti privatizacije v Črni gori je bil v nadaljnjem obdobju dan poudarek realizaciji dveh kapitalnih projektov:

- projektu množične kuponske privatizacije, v katerem bi zajeli vse polnoletne državljane Črne gore, in
- projektu prodaje podjetij preko mednarodnega razpisa.

Mednarodni razpis naj bi omogočil prodajo velikih podjetij, ki poslujejo s tujimi partnerji, s ciljem prenovitve podjetja in njegovega nadaljnjega delovanja. Namen modela kuponske privatizacije pa je bil, da se z nakupom delnic za kupone in kasnejšim trgovanjem z njimi omogoči predvsem tržna prenova podjetja.

Na začetku 1999. leta je Vlada Republike Črne gore resneje pristopila k izvajanju modela kuponske privatizacije. Z zamenjavo in dopolnilom Zakona o privatizaciji gospodarstva dne 23. februarja leta 1999 se je oblikoval privatizacijski svet kot ključna ustanova za pospešitev privatizacije in ustvarjanje okolja v postprivatizacijskem obdobju. Svet je imel izvršna pooblastila in je zastopal interes Republike Črne gore v privatizacijskem postopku. Z zakonom je predvideno, da imajo vsi polnoletni državljani Republike Črne gore (ki so do 31. 12. 1998 dopolnili 18 let in imajo stalno prebivališče v Črni gori) pravico do brezplačnih kuponov za privatizacijo. S tem je dobilo kupone 470.000 ljudi.

Vlada je sprejela štiri osnovne modele privatizacije, ki jih je začela uporabljati na podlagi novosprejetega zakona o privatizaciji gospodarstva:

- prodaja podjetij strateškim partnerjem:
 - prodaja podjetja preko mednarodnega razpisa,
 - paketna («batch-sale») metoda,
- privatizacija preko dražbe,
- privatizacija preko stečaja,
- množična kuponska privatizacija.

Preglednica prikazuje vrednost kapitala v 302 podjetjih v Črni gori in metodo privatizacije.

Tabela 2: Metoda privatizacije in vrednost kapitala

Kategorija	Vrednost kapitala v DEM	% vsega kapitala
že privatizirano	1,971,566,566	21.65
za mednarodni razpis	3,730,664,224	40.98
za množično kuponsko privatizacijo	2,463,326,475	27.06
za "batch-sale" privatizacijo	370,704,920	4.07
za privatizacijo preko dražbe	282,393,371	3.10
za privatizacijo preko stečaja	286,016,791	3.14
SKUPAJ	9,104,672,367	100.00 %

Vir: Svet za privatizacijo Črne gore, 2000.

4.2 Modeli privatizacije

4.2.1 Prodaja podjetij strateškim partnerjem

Osnovni kriteriji za izbiro strateškega partnerja pri prodaji črnogorskih podjetij so bili:

- cena,
- podoba in ugled podjetja,
- poslovni plan in
- način reševanja brezposelnosti.

Prodaja strateškim partnerjem se izvaja po točno določenih preciznih pravilih in postopkih. V Črni gori so se odločili za dva postopka prodaje podjetij strateškim partnerjem:

- prodajo preko mednarodnega razpisa,
- paketna («batch-sale») prodaja.

Osnovni cilj prodaje podjetja preko mednarodnega razpisa je najti dobrega lastnika, strateškega partnerja, ki je pripravljen vlagati v podjetja v Črni gori, da jih preoblikuje, jim prinese nov kapital in jih usposobi za konkurenco na trgu.

Na mednarodnih razpisih se ponudi strateškemu partnerju kontrolni paket delnic (preko 51 % vrednosti delnic), kar je občutnejša razlika glede na «batch-sale» metodo (prodaja 30–35 % vrednosti delnic z istočasno pravico do dokapitalizacije, za razliko najmanj 51 % vrednosti in vsoto kupljenih delnic) (Vukotić, 2001, str. 31).

Na seznamu podjetij za privatizacijo preko mednarodnega razpisa so samo največja podjetja. Začasno je lahko njihova vrednost pod realno vrednostjo, vendar imajo ta podjetja visoko potencialno vrednost. Tržna vrednost teh podjetij lahko zraste z vlaganjem v raziskave in razvoj. Najvišja ponujena cena ni vedno optimalna za izbiro strateškega partnerja, tu so še drugi pogoji, ki morajo ustrezati tako gospodarstvu kot delavcem in okolici za sprejem strateškega partnerja. Razpisna komisija in tuji strokovnjaki pazijo, da pri postopku ne prihaja do nepravilnosti, kar pripomore k transparentnosti celotnega postopka (Vukotić, 2001, str. 32).

Pri paketni («batch-sale») prodaji gre za postopek, ki je zelo podoben prodaji preko razpisa. Razlika je v tem, da se lahko v okviru te metode prodaja več

podjetij hkrati. Osnovna ideja te prodaje je prodati investitorju manjšinski paket delnic z možnostjo, da z dokapitalizacijo podjetja pridobi večinski delež. »Batch-sale« pomeni pospešeno prodajo.

Glavna skupščina delničarjev izdaja nove delnice, ki skupaj z manjšinskim paketom predstavljajo večinsko lastništvo. Investitor mora predstaviti poslovni načrt, ki ga namerava realizirati z namenom pridobitve večinskega deleža delnic, kar je tudi pogoj za uresničevanje poslovnega načrta. Medtem pa investitor kontrolira poslovanje podjetja z večino v nadzornem svetu in upravljanjem podjetja.

Ta sistem je zastavljen tako, da zagotavlja razvoj podjetja. Vprašanje je samo, če je investitor zainteresiran vlagati sredstva in upravljanje s podjetjem in da po treh letih, kolikor je rok predviden za izvedbo postopka, postane resnični lastnik podjetja.

4.2.2 Privatizacija preko dražbe

Prodaja preko dražbe poteka v skladu s pravili, ki so opredeljeni v zakonu o prodaji preko dražbe, glavni kriterij pa je cena. Na ta način so se prodajala majhna in srednja podjetja ter tista, katerih kapital ne presega 50.000 DEM. Postopek vodi komisija za dražbo, ki ima tudi enega tujega svetovalca. Ta metoda je tema mnogih polemik in razprav v javnosti, saj so bile nekatera podjetja prodana z velikimi popusti. Po drugi strani se pri prodaji po tej metodi pojavljajo veliki problemi, ker je v Črni gori malo kupcev, ki bi bili sposobni kupiti neko podjetje.

V tem primeru prihaja do predaje podjetja v upravljanje, kar je še ena metoda črnogorske privatizacije, pri kateri gre za podobne značilnosti kot pri prodaji preko razpisa. Za izvedbo se uporablja pogodba o upravljanju, v prvi vrsti s tujimi menedžerji, ki naj bi črnogorsko podjetje rešili iz dolgov zaradi slabe gospodarske situacije. Javno oglaševanje pogodbe v tujih specializiranih glasilih in spoštovanje pravil je spremljala razpisna komisija, ki je želela prispevati k transparentnosti procesa.

4.2.3 Privatizacija preko stečaja

Podjetja, ki so v stečajnem postopku, se privatizirajo po hitrem postopku. Vzrok je v dolgotrajnosti stečajnega postopka, ki lahko privede do izničenja kapitala. Da bi se temu izognili, izvede stečajna komisija privatizacijo takih podjetij po enem od zakonskih določenih postopkov privatizacije.

4.2.4 Množična kuponska privatizacija

V Črni gori se je aprila 2001 začela množična kuponska oz. vavčerska privatizacija, ki naj bi zaradi večje preglednosti procesa trajala šest mesecev – tako je napovedovala vlada. Črnogorce so javno podučili, kasneje pa so jim bili na voljo tudi vsi relevantni podatki o razmerah v vseh podjetjih in družtvih do 31. decembra 2000, tako da je bilo vse častno in pošteno, državljani pa so lahko izbirali najboljša podjetja, kamor so vložili papirje (Vukotić³).

Osnovni cilji kuponske privatizacije v Črni gori so bili:

- pospešitev privatizacije preko »povečanja kupne počti« državljanov, s tem pa povečanje povpraševanja za delnice podjetij;
- spoštovanje načela enakosti državljanov z razdelitvijo kuponov vsem polnoletnim osebam;
- spodbujanje vzpostavljanja in razvoja trga kapitala in sledilnih institucij v mehanizmu, razvoja konkurence na trgu z razbitjem monopolnega položaja državnih skladov in ustvarjanjem zakonskih podlag za razvoj zasebnih skladov.

Vlada je 30. marca sprejela Uredbo o načinu izdaje, pridobivanja in uporabljanja privatizacijskih kuponov. Papirje so izdali, ko je ministrstvo za finance izdalo nalog zavodu za plačilni promet, da državljanom odpre posebne račune in nanje vknjiži po 5.000 kuponskih točk. V drugi fazi so prebivalci in privatizacijski skladi zamenjali kupone za delnice podjetij. (Bojčić, 2001, str. 48.)

Kaj so državljani lahko naredili s svojimi kuponskimi točkami?

- Lahko so jih zamenjali na dražbi neposredno za delnice podjetja, ki je bil na seznamu za množično kuponsko privatizacijo.
- Lahko so jih zamenjali za delnice privatizacijskih skladov.
- Lahko so jih prenesli na ožje člane družine.
- Lahko so jih uničili ali jih niso izkoristili.

Množična kuponska privatizacija je potekala v štirih fazah (Vukotić, 2001, str. 30):

- V prvi fazi so prenesli kupone na državljane, ki so imeli zakonsko podlago za dodelitev kuponov. Od 441.216 kuponov, ki jih je Pošta prejela od SDK, je bilo izročenih 88,3 % ali 389.535 kuponov.

³ Dr. Veselin Vukotić je profesor na Ekonomski fakulteti v Podgorici, podpredsednik Komisije za privatizacijo in ekspert za privatizacijo.

- V drugi fazi se je opravil prenos kuponov na družinske člane in v privatizacijske sklade. V tej fazi je bilo 30 % vseh izročeni kuponov prenesenih na družinske člane in na 6 privatizacijskih skladov, ki so izpolnili normo za udeležbo na dražbi množične kuponske privatizacije. Druga faza se je uspešno zaključila.
- Tretja faza je faza dražbe, v kateri se je končalo natančno zbiranje rezultatov druge faze in priprave na dražbo. Na dražbi je bila narejena zamenjava privatizacijskih kuponov za delnice podjetij, ki so bila po planu privatizacije za 2001. leto na seznamu podjetij, namenjenih množični kuponski privatizaciji.

Pravico do udeležbe na dražbi so imeli:

- državljani, ki niso izkoristili kuponov, torej niso prenesli svojih kuponov na družinske člane oziroma na privatizacijske sklade,
- državljani na katere so njihovi družinski člani prenesli kupone,
- privatizacijski skladi, ki so izpolnili zakonski cenzus od 50 milijonov kuponov.

Dražba je potekala v dveh fazah: v prvem delu dražbe so lahko državljani poleg neposrednega nakupa delnic podjetij vlagali kupone v privatizacijske sklade. Drugi del dražbe je bil namenjen samo za direktno vlaganje kuponov v podjetja iz portfelja za množično kuponsko privatizacijo, tako za državljane kot tudi za sklade. Vsak dan so bili rezultati dražbe objavljeni v sredstvih javnega obveščanja. Na transparentnost procesa kot enega ključnih načel privatizacije so vedno pazili.

- V četrti fazi množične kuponske privatizacije so zbirali rezultate ter obveščali javnost in sklade o poteku in rezultatih privatizacije.

Tabela 3: Portfelj črnogorskega modela množične kuponske privatizacije (MKP)

Št.	Vrsta	Št. podjetij	Kapital za MKP v DEM	% vsega kapitala MKP
1	podjetja, ki bodo večinoma privatizirana preko MKP	190	323,243,883	13.12
2	podjetja, ki bodo večinoma privatizirana preko »batch-sale« modela	32	475,500,257	19.30
3	podjetja, ki bodo večinoma privatizirana preko mednarodnih razpisov	17	1,664,582,335	67.57
SKUPAJ		237	2.463.326.475	100,00

Vir: Svet za privatizacijo Črne gore, 2000.

4.3 Rezultati privatizacije

Privatizacija v Črni gori je imela, kot tudi vse ostalo, kar se je dogajalo v družbi, velike ovire in omejitve. Država je dolgo z svojo politiko zavirala celoten proces.

Opazen je trend večjega sodelovanja zasebnega sektorja v celotnem domačem proizvodstvu. Pravi rezultat dosedanjih privatizacijskih aktivnosti je sprememba odnosa do zasebne lastnine in sprememba opredelitve zlasti pri mladih. Državljeni so dobro sprejeli privatizacijo, saj jih je 90 % izkoristilo svoje kupone. To kaže tudi na dobro informiranost državljanov o privatizaciji s strani države.

Nekaj ekonomskih pokazateljev, ki prikazujejo rezultate privatizacije v Črni gori:

- Čeprav so bile narejene spremembe v strukturi lastništva, je še vedno opaziti velik vpliv države v gospodarstvu.
- Udeležba tujih investorjev v Črni gori je zelo nizka, dosti nižja kot v Sloveniji, na Češkem in na Poljskem.
- Prihodki od privatizacije so skromni in prihajajo predvsem od privatizacij dveh velikih podjetij: pivovarne Trebjesa Nikšič (ca. 25 milijonov DEM, vključno z investicijami) in inštitut Dr. Simo Milošević (33 % ocenjene vrednosti).
- Nedavna privatizacija ni imela vpliva na razvoj veljavnega trga kapitala.
- Skupno vodstvo je vse večji problem tudi v zasebnih podjetjih.
- Notranja privatizacija kot dominanten model privatizacije v Črni gori do sedaj ni pokazala rezultatov novih investicij, povečanja podjetnosti in izboljšanja finančnega položaja podjetij.
- Problem povrnitve lastnine ostaja odprt in nerešen, kar ustvarja neprijetno ozračje v celotnem privatizacijskem procesu.
- Število podjetij, ki so v stečajnem postopku ali so na poti v ta postopek, je vedno večje.

V Črni gori se je s privatizacijo razvil trg kapitala. Ustanovili so dve borzi (Montenegroberza in NEX Montenegro), borzne hiše, privatizacijske sklade in druge državne ustanove, ki spremljajo razvoj privatizacije.

Približna ocena kapitala, privatiziranega v Črni gori, ki se nahaja v registru Centralne depozitne agencije, je 3.327.188.000 EUR, kar je približno 7.100.000.000 DEM od 9.200.000.000 DEM kapitala, ocenjenega za privatizacijo leta 1999.

5 SKLEP

Po padcu socializma kot gospodarskega sistema v srednji in vzhodni Evropi je bilo nujno ustvariti pogoje za liberalizacijo, decentralizacijo, politično in ekonomsko svobodo ter znanje, za vse, kar so imele razvite države. Uresničevanje zastavljenih ciljev je bilo mogoče samo z izvedbo ustreznih reform v smeri vzpostavljanja stabilne monetarne in fiskalne politike ter ustvarjanja pogojev za tržno konkurenco na osnovi deregulacije cen, popolne sprostitve zasebnega sektorja in odprave monopolnega družbenega sektorja. Uspeh reform je bil mogoč le ob koreniti spremembi ekonomskega sistema, načina razmišljanja in upravnih mehanizmov.

Privatizacija je proces, ki omogoča prehod v tržno ekonomijo, kar je bil cilj postsocialističnih držav. Privatizacija je tako rekoč »srce« ter določa ritem in značaj tranzicije.

Proces privatizacije v srednji in vzhodni Evropi se je začel z modelom prodaje družbene in državne lastnine tujim in domačim investitorjem, po cenah, ki so bile pravične. Vendar pa so izkušnje pokazale, da je zanimanje podjetij iz zahodnih držav majhno, domači investitorji pa niso bili dovolj močni, da bi podjetja odkupili. Pri uporabi tega modela privatizacije so bili rezultati pod pričakovanjem. Zato je večina držav v tranziciji poiskala rešitev v sprejetju modela kuponske privatizacije. Najboljše ekonomske rezultate je dosegla Češka, ki je bila vzor za privatizacije, ki so se kasneje izvršile po drugih tranzicijskih državah.

Vse štiri države, pri katerih sem opisal potek privatizacije, so za pospešitev privatizacije uporabile model kuponske privatizacije. Vsaka država pa ima pri tem modelu svojo posebnost, ki je bila za njihove pogoje najbolj primerna.

Večina držav je izgubila trge v vzhodni Evropi in na Balkanu, kar je posledično pripeljalo do padca BDP in visoke stopnje brezposelnosti. Takšne razmere so vodile v zmanjšano agregatno ponudbo in povpraševanje oziroma v stagnacijo gospodarstev. Uspešne so se preusmerile na zahodne trge in bodo naslednje leto postale polnopravne članice EU (Češka, Poljska in Slovenija).

Črna gora se bo zaradi političnih in gospodarskih dogodkov v zadnjem desetletju še dolgo gospodarsko pobirala. Izvedena privatizacija je prestrukturirala podjetja, vendar se bo gospodarstvo brez tujega vlaganja težko razvilo na raven, ki ga je dosegalo v bivši Jugoslaviji.

6 LITERATURA

1. Bival Gordana, Dimovski Vlado: Slovenija. Capital markets in central and eastern Europe. Cheltenham : Edvard Elgar ,1999, str. 214–238.
2. Bojčić Miroslav: Črna gora : predvolilna privatizacija. Gospodarski vestnik, Ljubljana, 2001, št. 14, str. 48.
3. Češka Roman: Privatization in the Czech republic. Privatization in central & eastern Europe 1992. Ljubljana : CEEPN, 1993, str. 84–103.
4. Češka Roman: Privatization in the Czech republic. Privatization in central & eastern Europe 1993. Ljubljana : CEEPN, 1994, str. 69–93.
5. Gelb Alan H., Gray Cheril W.: The transformation of economies in Central and Eastern Europe. Washington D.C. : The World Bank,1991. 74 str.
6. Gligorov Vladimir: FR Yugoslavia. Capital markets in central and eastern Europe. Cheltenham : Edvard Elgar ,1999, str. 239–247.
7. Jaklin Jože: Privatization in Slovenia. Privatization in central & eastern Europe 1993. Ljubljana : CEEPN, 1994, str. 265–280.
8. Jedrzejczak T. Gregory: Mass privatization program : Poland. Second CEEPN Annual Conference on Privatization in central & eastern Europe. Dunaj, 29.–30. november 1991, Ljubljana : CEEPN, 1991. str. 1-10.
9. Jedrzejczak T. Gregory, Sterniczuk Henryk: Privatization in Poland. Privatization in central & eastern Europe 1991. Ljubljana : CEEPN, 1992, str. 45–61.
10. Jones Colin: Privatization in Eastern Europe and the Former Soviet Union. London : Financial Times Business Information,1992. 185 str.
11. Klaus Vaclav: Privatization experience : The Czech case. Privatization in central & eastern Europe 1993. Ljubljana : CEEPN, 1994, str. 15–21.
12. Kotrba Jozef, Kočenda Evžen, Hanousek Jan: The Governance of Privatization Funds in Czech Republic. The Governance of Privatization Funds. Northampton : Edvard Elgar, 1999, str. 7–43.
13. Lajović Dragan: Privatizacija i preduzetništvo, putokazi profita. Podgorica : Megatrendovi, 1998. 292 str.
14. Lewandowski Janusz: Privatization in Poland. Privatization in central & eastern Europe 1993. Ljubljana : CEEPN, 1994, str. 190–208.
15. Lewandowski Janusz , Szysko Roman: The Governance of Privatization Funds in Poland. The Governance of Privatization Funds. Northampton : Edvard Elgar, 1999, str. 44–71.
16. Lojpur Anđelko S., Dragašević Momir; Janković Dragoljub: Razumijevanje privatizacije, komentar zakona o privatizaciji. Podgorica : NIP Pobjeda, 1999. 315 str.

17. Pečenko Bojan: Pravni problemi lastninjenja podjetij, Lastninjenje podjetij danes – seminarско gradivo. Ljubljana : Gospodarski vestnik, 1993, str. 46–68.
18. Peklaj Robert: Politična polena zavirajo lastninjenje. Glas gospodarstva,. Ljubljana, september 1994, str. 2.
19. Rejnuš Oldrich, Schmied Radek: Capital markets in central and eastern Europe : Czech Republic. Cheltenham : Edward Elgar ,1999, str. 89–108.
20. Rems Marko: Governance of Privatization Funds in Slovenia. The Governance of Privatization Funds. Northampton : Edward Elgar, 1999. 194 str.
21. Ribnikar Ivan: Odprava družbene lastnine podjetij, privatizacija ... Bančni vestnik, Ljubljana, 47 (1998) 1-2, str. 60-62.
22. Solimano Andres: An Historical and International perspective. The economies in Central and Eastern Europe. Washington D.C. : The World Bank, 1991, str. 9–21.
23. Stojanović Ivan: Komparativne ekonomske politike. Beograd : Ekonomika, 1992, str. 21.
24. Štiblar Franjo: Razvoj privatizacijske zakonodaje v Sloveniji. Zbornik Privatizacija na Slovenskem 1990–1992. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1993, str. 125–136.
25. Triska Dušan: The Pre-round and the First International Conference: Central and Eastern European Parliaments on Privatization, Varšava, 6.–7. July 1992. Ljubljana : CEEP, 1992, str.1-10.
26. Van Brabant Jozef M.: The Political Economy of Transition. London : Routledge, 1998. 559 str.
27. Vickers John; Yarrow George: Privatisation and economic analysis. Cambridge : The MIT Press, 1988. 454 str.
28. Vukotič Veselin: , Privatization in Montenegro. Global Development Network South East Europe and the research project on Long-term Development of Southeast Europe. Podgorica : Ekonomska fakulteta, 2001. 41 str.
29. Žnidaršič Kranjc Alenka: Privatizacija ali zakonita kraja. Postojna : Dej d. o. o., 1994. 198 str.

7 VIRI

1. Zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij (Uradni list RS, št. 55/92, 7/93, 31/93)
2. Zakon o privatizaciji gospodarstva (Uradni list RČG, št. 6/96)
3. Svet za privatizacijo Črne gore [URL: <http://www.savjet.org/privatizacija/Default.htm>], 15. 5. 2003